

РЕСУРСИ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ОСІБ З ТРАВМАТИЧНИМ ДОСВІДОМ

Малімон Людмила

Волинський національний університет імені Лесі Українки

м. Луцьк, Україна

malimon.ludmila@vnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2964-6580>

Пархоменко Вікторія

Волинський національний університет ім. Лесі Українки

м. Луцьк, Україна

parkhomenko.viktoriiia2021@vnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1636-8096>

Мета. Теоретичне вивчення проблеми резильєнтності особистості й емпіричне дослідження ресурсів резильєнтності у людей з травматичним досвідом унаслідок воєнних дій в Україні.

Методи. Методи теоретичного аналізу наукової літератури; емпіричного дослідження за допомогою комплексу психодіагностичних методик; методи математичної статистики (коефіцієнт кореляції Спірмена для виявлення взаємозв'язку досліджуваних показників).

Результати. Розглянуто поняття резильєнтності як процесу і результату успішної адаптації особистості до складних життєвих ситуацій, особливо завдяки розумовій, емоційній та поведінковій гнучкості та пристосуванню до зовнішніх і внутрішніх викликів. За результатами емпіричного дослідження виявлено позитивні кореляційні взаємозв'язки психологічної стійкості (за шкалою CD-RISC-25) із ресурсами резильєнтності (способами подолання кризи) «В – Belief & values – віра, переконання, цінності, філософія життя» ($r=0,591$), «С – Cognition, thought – розум, пізнання, когнітивні стратегії» ($r=0,540$); позитивні зв'язки загального показника впливу травматичної події, прояву інтрузій та уникнення із способом подолання кризи «І – Imagination – уява, мрії, спогади, творчість» ($r=0,505$; $r=0,607$; $r=0,506$), а також проявом інтрузій та ресурсом «С – Cognition, thought – розум, пізнання, когнітивні стратегії» ($r=0,491$).

Висновки. Особи, в яких спосіб подолання кризи базується на вірі (в Бога, в людей, в диво чи в самого/саму себе, у свою місію), системі переконань, цінностей та смислів, актуалізації ментальних здібностей, вмінні логічно та критично мислити, оцінювати ситуацію, пізнавати нові ідеї, планувати, навчатися, збирати інформацію, аналізувати проблеми та раціонально

вирішувати їх, показники резильєнтності вищі. Особи, які мають вищі показники загального впливу травматичної події та проявів окремих симптомів ПТСР, частіше використовують уяву, спогади та творчість для подолання кризи; особи, в яких домінують інтрузії як прояв травматичного досвіду, схильні використовувати пізнання та когнітивні стратегії подолання кризи.

Ключові слова: резильєнтність, ресурси подолання кризи, травматична подія, травматичний досвід, симптоми ПТСР.

Liudmyla Malimon, Viktoriia Parkhomenko. Resilience resources of individuals with traumatic experience.

Purpose. Theoretical study of resilience and the resources that determine the difference in its manifestation after critical situations, as well as empirical research on the mechanisms and resources that promote the development of resilience in people with traumatic experiences because of the war in Ukraine.

Methods. Methods of theoretical analysis of scientific literature on the problem; methods of empirical research using a set of psychodiagnostic techniques; methods of mathematical statistics. Spearman's rank correlation coefficient was calculated for statistical data processing.

Results. According to the results of theoretical analysis, the concept of "resilience" is considered as both a process and an outcome of successful adaptation to difficult life situations, especially through mental, emotional, and behavioral flexibility and adaptation to external and internal challenges. The empirical study revealed positive correlations of psychological resilience with resources (crisis coping strategies) "B – Belief & values" ($r=0.591$), "C – Cognition, thought" ($r=0.540$). A directly proportional correlations was also found between the overall impact of the event, the level of intrusion and avoidance with the crisis coping strategy "I – Imagination" ($r=0.505$; $r=0.607$; $r=0.506$), between the level of avoidance and the resource "S – Socialization" ($r=0.632$), between the level of intrusion and "C – Cognition, thought" ($r=0.491$).

Conclusions. Individuals whose crisis coping strategies are based on faith (in God, in people, in miracles, or in themselves and their mission), belief systems, values and meanings, the activation of mental abilities, the ability to think logically and critically, assess situations, learn new ideas, plan, gather information, analyze problems, and solve them rationally, exhibit higher resilience indicators. Those who have higher level of impact of event and manifestations of specific PTSD symptoms more frequently use imagination, memories, and creativity to cope with crises. The level of avoidance positively correlates with the use of social ties, social support, and communication to cope with crises, and the level of intrusion positively correlates with the use of cognition and cognitive strategies.

Key words: psychological resilience, crisis coping strategies, traumatic event, socio-psychological adaptation.

Вступ. Зростання глобальних криз, таких як пандемія COVID-

19, екологічні катастрофи, війни, терористичні акти, економічні кризи тощо породжує великий рівень стресу та травматичного досвіду населення. Розуміння резильєнтності як здатності людини пристосовуватися до стресу та зберігати своє психологічне благополуччя після травматичних подій стає ключовим для адаптації та психологічного відновлення після таких подій. Під час воєнних дій та екстремальних ситуацій, де велика ймовірність небезпеки, фізичної та психологічної травми, резильєнтність може виявитися вирішальною для виживання та подолання труднощів.

Дослідження рівня прояву резильєнтності українців під час війни засвідчує, що більшість респондентів виявили середній рівень резильєнтності (55%), четверта частина опитуваних має високий рівень розвитку резильєнтності (25%) та низький рівень продемонструвало лише 20% досліджуваних (Доброгорська, 2023). Вивчення прояву резильєнтності студентів в умовах воєнного стану (за двома незалежними дослідженнями) засвідчило, що 30% досліджуваних мають низький рівень стійкості (Марців, 2023; П'янківська, 2023). Результати дослідження серед першокурсників продемонстрували, що 38% студентів не володіють навичками збереження та підтримки психічного здоров'я, що підтверджується низькими показниками рівня їх резильєнтності (Афузова, Найдьонова, Кротенко, 2023).

Водночас, дослідники роблять позитивні висновки, що посттравматичне зростання та розвиток психологічної стійкості (резильєнтності) можливі для більшості цивільних осіб, що переживають травму внаслідок воєнних дій на території України (Коваль, 2023). До такого ж висновку дійшли ізраїльські дослідники, які порівняли показники стійкості українців із відповідями вибірки ізраїльських учасників після збройного конфлікту в травні 2021 року. Дослідження показало, що українська вибірка мала значно вищі показники дистресу, почуття небезпеки та сприйняття загрози, проте продемонструвала значно вищі рівні надії та стійкості (Kimhi, Eshel, Marciano, Adini, 2023).

Дослідники F.Klasen, G.Oettingen, J.Daniels, M.Post, C.Hoyer, A.Hubertus дійшли висновку, що резильєнтність проявляється навіть у найкритичніших ситуаціях і може розвиватися. У проведеному ними дослідженні 27,6% дітей-солдат Уганди виявили посттравматичну стійкість, незважаючи на серйозне травмування.

Серед колишніх дитячих солдатів посттравматична стійкість пов'язана з меншим рівнем прояву сімейного насильства, меншою мотивацією до помсти, кращим соціально-економічним становищем сім'ї та більшою сприйнятливістю духовної підтримки (Klasen, Oettingen, Daniels, Post, Hoyer, Adam, 2010).

Ресурси резильєнтності, фактори, що впливають на її прояви, та шляхи її розвитку ґрунтовно вивчаються впродовж останніх років українськими науковцями. Результати одного з досліджень показали, що у здобувачів освіти формування резильєнтності в умовах воєнного стану відбувається шляхом роботи над задоволеністю життям, задоволеністю собою, задоволеністю відносинами з іншими (Коновалова, Бикова, 2023). Викладачі ЗВО вбачають ресурсами резильєнтності цілеспрямованість, спрямованість життя на певну мету, здатність планувати діяльність, мотивацію успіху, перевагу позитивних емоцій та високу духовність особистості (Балахтар, 2022). Такі копінг-стратегії, як орієнтація на вирішення завдання, задоволеність відносинами з іншими, загальний рівень задоволеності життям позитивно корелюють із показниками рівня резильєнтності (Коструба, Ляшко, 2023).

Проведене науковцями з Канади, США та Італії дослідження ключових захисних процесів, які допомагають українській молоді адаптуватися до війни, показало, що ресурсами резильєнтності є позитивне мислення, відчуття контролю, усвідомлення та регуляція емоцій, близькі особисті відносини та підтримка спільноти (Giordano, Lipscomb, Jefferies, Kwon, Giammarchi, 2024).

На думку С. Кравчук, розвитку та прояву психологічної пружності та життєстійкості особистості в умовах війни сприяють релігійність та соціальна підтримка (Кравчук, 2018). Важливість соціальної підтримки у сприянні психологічній стійкості було підтверджено також у британському дослідженні матерів-біженок з Сирії (Sim, Bowes, Gardner, 2019).

У р резильєнтності дітей ключову роль відіграє сімейне середовище (Slone, Peer, 2021). Це показало дослідження сирійських біженців у Лівані (Popham, McEwen, Karam, Fayyad, Karam, Saab, Moghames, Pluess, 2022). Такі ж результати демонструє раніше згадане дослідження дітей-солдат з Уганди.

Щодо факторів, які сприяють розвитку особистісної стійкості, дослідники виділяють відновлення відчуття безпеки шляхом аналізу

конкретних ситуацій, пов'язаних із загрозою для життя в умовах воєнних дій, екологічне реагування на емоційні проблеми, врахування особливостей роботи мозку в умовах зовнішньої загрози (Медянова, Дворніченко, Любіна, Шкраб'юк, Кононенко, 2023).

Метою нашого дослідження було вивчення ресурсів резильєнтності осіб з травматичним досвідом.

Методи та процедура дослідження. В дослідженні використовувалися методи теоретичного аналізу й методи емпіричного дослідження, зокрема: Шкала стресостійкості (резильєнтності) Коннора-Девідсона-25 (The Connor-Davidson Resilience Scale, CD-RISC-25); Шкала оцінки впливу травматичної події (Impact of Event Scale, IES-R); опитувальник «Стратегії подолання кризового стану» (ресурсоорієнтована модель стресоподолання BASIC Ph). У дослідженні на добровільній основі брали участь 20 жінок, які є членами сімей військовослужбовців, дружинами загиблих Героїв, вимушено переселені з різних областей України віком від 15 до 47 років. Віковий розподіл учасників дослідження: до 20 років — 15%, 20-29 років — 5%, 30-39 років — 35% та 40-49 років — 45%. З них у Волинській області проживає 60% опитуваних, 40% - у Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Дніпропетровській, Хмельницькій та Черкаській областях.

Обговорення результатів. За методикою діагностики резильєнтності особистості (CD-RISC-25) було виявлено, що лише 5% досліджуваних притаманний низький її рівень, 40% характеризуються середнім рівнем та 55% респондентів вирізняються високим рівнем емоційної стійкості.

Під час дослідження було також оцінено ступінь впливу травматичної події, зокрема військових дій на респондентів вибірки. Виявлено, що 20% опитуваних мають низький рівень впливу травматичної події, 5% мають середній (помірний) рівень (ці показники є пороговими для діагностування ймовірного ПТСР) і 75% стверджують про високий рівень травматизації, що може свідчити про вираженість симптоматики ПТСР. Отже, у той час як великий відсоток досліджуваних мають високі показники резильєнтності, більшість опитуваних також мають високі показники щодо рівня впливу травматичної події, зокрема прояву таких симптомів набутого травматичного досвіду, як інтрузії, уникнення та гіперзбудження.

Результати дослідження ресурсів резильєнтності за опитувальником «Стратегії подолання кризового стану» (ресурсоорієнтованою моделлю стресоподолання BASIC Ph) відображено на рис. 1.

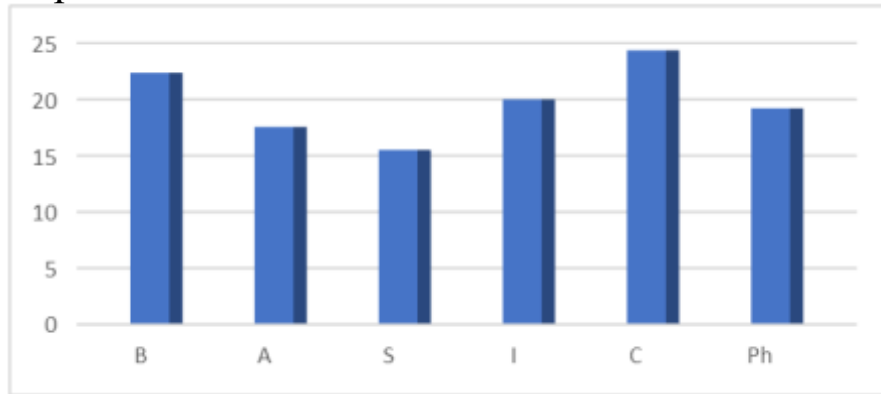

Рис. 1. Розподіл оцінок за ресурсами резильєнтності респондентів вибірки

Примітка: B – Belief & values – віра, переконання, цінності, філософія життя; A – Affect – вираження емоцій та почуттів; S – Socialization – соціальні зв'язки, соціальна підтримка, соціальна приналежність, спілкування; I – Imagination – уява, мрії, спогади, творчість; C – Cognition, thought – розум, пізнання, когнітивні стратегії; Ph – Physical – фізична активність, тілесні ресурси.

Найбільш вираженим у досліджуваній вибірці є ресурс «C – Cognition, thought – розум, пізнання, когнітивні стратегії» (24,35 балів) та ресурс «B – Belief & values – віра, переконання, цінності, філософія життя» (22,35 балів), найменш вираженим є ресурс «S – Socialization – соціальні зв'язки, соціальна підтримка, соціальна приналежність, спілкування» – 15,5 балів. Отримані результати засвідчують, що в ситуації стресу респонденти вибірки схильні більшою мірою покладатися на особистісні ресурси (раціональне мислення та віру) і меншою мірою активізувати ресурси соціальної підтримки і прагнення надати або отримати допомогу.

Проаналізуємо взаємозв'язок між загальним показником емоційної стійкості, ресурсами резильєнтності та симптоматикою прояву травматичного досвіду особистості за допомогою кореляційного аналізу (коефіцієнт кореляції Спірмена) (табл.1).

Отже, статистично значущий зв'язок відсутній між рівнем резильєнтності опитаних осіб та застосуванням таких способів подолання кризи, як «A – Affect», «S – Socialization», «I – Imagination» та «Ph – Physical». Водночас, підтверджено наявність помірною та сильною додатного (прямого) зв'язку між показником резильєнтності та використанням способів подолання кризи «B – Belief & values» ($r=0,591$, $p \leq 0,01$) та «C – Cognition, thought» ($r=0,540$,

$p \leq 0,05$).

Спосіб подолання кризи «В – Belief & values – віра, переконання, цінності, філософія життя» базується на вірі (в Бога, в людей, в диво чи в самого/саму себе, у свою місію) і визначає систему переконань, цінностей та смислів, потребу в самореалізації та самовираженні. Отже, люди з більш вираженою вірою та стійкими цінностями можуть мати більшу здатність до подолання кризових ситуацій.

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції показників резильєнтності, ресурсів стійкості за моделлю BASIC Ph та симптоматики прояву травматичного досвіду особистості

Correlation Matrix

	Resilience	B - Belief	A - Affect	S - Socialization	I - Imagination	C - Cognition, thought	Ph - Physical	The Impact of Event	Intrusion	Avoidance	Hyperarousal
Resilience	—										
B - Belief	0.591**	—									
A - Affect	0.269	0.291	—								
S - Socialization	-0.041	-0.008	0.382	—							
I - Imagination	0.363	0.533*	0.508*	0.345	—						
C - Cognition, thought	0.540*	0.535*	0.176	-0.072	0.642**	—					
Ph - Physical	0.280	0.573**	0.141	0.228	0.219	0.240	—				
The Impact of Event	-0.008	0.109	0.303	0.310	0.505*	0.257	0.145	—			
Intrusion	0.026	0.179	0.321	0.013	0.607**	0.491*	0.098	0.865***	—		
Avoidance	-0.034	0.145	0.371	0.632**	0.560*	0.134	0.113	0.850***	0.632**	—	
Hyperarousal	-0.075	0.000	0.269	0.285	0.372	0.130	0.070	0.927***	0.739***	0.726***	—

Note. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Ресурс «С – Cognition, thought – розум, пізнання, когнітивні стратегії» визначає подолання кризи через актуалізацію ментальних здібностей, вміння логічно та критично мислити, оцінювати ситуацію, пізнавати нові ідеї, планувати, навчатися, збирати інформацію, аналізувати проблеми та раціонально вирішувати їх. Когнітивна стратегія передбачає аналітичну роботу, складання списків чи планів. Отже, особи з розвинутими когнітивними здібностями, здатністю аналізувати та оцінювати ситуацію можуть проявити більшу стійкість в умовах кризи.

Також кореляційний аналіз засвідчив наявність сильних додатних (прямих) зв'язків загального показника впливу травматичної події з проявами окремих симптомів травматичного досвіду, зокрема вторгненням ($r=0,865$, $p \leq 0,001$), уникненням ($r=0,850$, $p \leq 0,001$) та гіперзбудженням ($r=0,927$, $p \leq 0,001$), що є логічним і підкреслює надійність отриманих результатів. *Вторгнення* характеризується різного роду інтрузіями, коли будь-що, що нагадує людині про травмівну подію, викликає почуття, пов'язані з нею, і з різних причин людина знову і знову неочікувано для себе починає

про неї думати, важко засинати, погано спати, часто прокидатися вночі тощо. Причому ці хвилеподібні спогади, флешбеки, завжди емоційно насичені, можуть супроводжуватися образами, звуками, запахами, і не піддаються свідомому контролю. Уникнення як симптоматика ПТСР свідчить про те, що людина намагається не думати, не згадувати про те, що відбулося або не дозволяє собі засмучуватися, коли думає про травмівну подію. Іноді людині здається, що цього насправді не було, або це було не з нею, вона намагається викинути це зі своєї пам'яті, «притупити» відчуття, пов'язані з цією подією, і відповідно уникати всього (ситуацій, місць, людей), що про неї нагадує. Збудливість (*гіперзбудження*) проявляється в тому, що людина безпричинно, безвідносно до реальної ситуації відчуває роздратування або злість, поводить себе або почувається так, ніби знову повернулася у той час (ситуацію). Людині важко зосереджуватися, спогади про травмівну ситуацію викликають у неї певні фізичні реакції, вона ніби перебуває очікуванні повторення травмівної ситуації.

Виявлено статистично значущий зв'язок впливу травмівної події та симптоматики ПТСР з використанням певних ресурсів моделі «BASIC Ph», зокрема з I, S та C. Отже, особи з вищими показниками травматизації й такими її симптомами як інтрузії та уникнення найчастіше використовують ці способи подолання кризи. Загальний показник впливу події, прояву інтрузій та уникнення позитивно корелює із способом подолання кризи «I – Imagination» (відповідно $r=0,505$, $p\leq 0,05$; $r=0,607$, $p\leq 0,01$; $r=0,506$, $p\leq 0,05$). Цей спосіб передбачає використання уяви для подолання кризи, тобто відволікання від жорстокої реальності, виявлення почуття гумору та пошук креативних рішень через фантазії. Цікавим та неочікуваним виявився зв'язок між рівнем прояву уникнення як симптому травматичного досвіду та ресурсом «S – Socialization» ($r=0,632$, $p\leq 0,01$). Цей спосіб подолання кризи характеризує бажання бути серед людей, почувати себе частиною суспільства та бажання спілкування, що свідчить про намагання подолати прагнення до уникання контактів їх більшою інтенсивністю. Рівень прояву інтрузії позитивно корелює із ресурсом «C – Cognition, thought» ($r=0,491$, $p\leq 0,05$), що свідчить про активізацію логічного та критичного мислення при оцінці складної стресової ситуації.

Висновки і перспективи. Дослідження резильєнтності в умовах

війни та екстремальних ситуацій є важливим з огляду на те, що психологічна стійкість є необхідною складовою процесу відновлення й самореалізації. Дослідження в цій сфері допоможуть в розробці ефективних стратегій психологічної підтримки та реабілітації особам з травматичним досвідом. Водночас, розуміння особистістю власних ресурсів, які дають змогу відновлюватися після важких ситуацій, сприяє зміцненню її психічного здоров'я.

Отримані результати засвідчують можливість посттравматичного зростання та розвитку життєстійкості осіб з травматичним досвідом завдяки використанню ними різноманітних ресурсів резильєнтності, однак потребують підтвердження на більшій вибірці та врахування рівня травматизації й інтенсивності її проявів.

Література

1. Афузова, Г. В., Найдьонова, Г. О., & Кротенко, В. І. (2023). Особливості резильєнтності першокурсників закладу вищої освіти в умовах воєнного стану. *Національна безпека України в умовах сучасних викликів.: матеріали наук.-практ.конф.* (м. Чернігів, 22 серпня 2023р.). (с. 22-25). Чернігів. https://doi.org/10.54929/conf_22_08_2023-02-02
2. Балахтар, К. (2022). Резильєнтність викладача ЗВО в умовах військового стану. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: педагогіка, психологія, 20*, 55–62. <https://doi.org/10.18372/2411-264x.20.16917>
3. Доброгорська, О.М. (2023) Психологічні особливості резильєнтності українців під час війни. *Кривий Ріг: КДПУ*. <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/7112>
4. Коваль, Д. О. (2023) Психологічні особливості резильєнтності цивільних осіб в умовах шокової травми війни. *Житомир: Поліський національний університет*. <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/14804>
5. Коновалова, О. В., Бикова, С. В. (2023) Формування резильєнтності у студентської молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, 3*, 13-17. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.2>
6. Коструба, Н., Ляшко, Л. (2023) Особистісні особливості психологічної стійкості молоді в умовах війни. *Psychological Prospects Journal, 42*, 86-94. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-kos>
7. Кравчук, С. (2018) Особливості психологічної пружності та життєстійкості особистості як чинників запобігання негативним наслідкам воєнного конфлікту. *Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал, 11*, 156-164. <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/42191>
8. Марців, М.В. (2023). Резильєнтність як запорука адаптації особистості до війни в Україні. *Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України*. <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6028>
9. Медянова, О., Дворніченко, Л., Любіна, Л., Шкраб'юк, В., & Кононенко, О. (2023). Психологічна резильєнтність особистості в умовах війни. *Перспективи та інновації науки, 10(28)*. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-601-611](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-601-611)
10. П'янківська, Л. (2023). Особливості прояву резильєнтності у студентів в умовах воєнного часу. *Перспективи Та Інновації Науки, 10(28)*. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-623-63](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-623-63)

11. Giordano, F., Lipscomb, S., Jefferies, P., Kwon, K. A., & Giammarchi, M. (2024). Resilience processes among Ukrainian youth preparing to build resilience with peers during the Ukraine-Russia war. *Frontiers in Psychology, 15*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1331886>
12. Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H., & Adini, B. (2023). Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors. *Frontiers in Public Health, 11*. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>
13. Klasen, F., Oettingen, G., Daniels, J., Post, M., Hoyer, C., & Adam, H. (2010). Posttraumatic Resilience in Former Ugandan Child Soldiers. *Child Development, 81*(4), 1096–1113. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01456.x>
14. Popham, C. M., McEwen, F. S., Karam, E., Fayyad, J., Karam, G., Saab, D., Moghames, P., & Pluess, M. (2022). The dynamic nature of refugee children's resilience: a cohort study of Syrian refugees in Lebanon. *Epidemiology and Psychiatric Sciences, 31*. <https://doi.org/10.1017/s2045796022000191>
15. Sim, A., Bowes, L., & Gardner, F. (2019). The Promotive Effects of Social Support for Parental Resilience in a Refugee Context: a Cross-Sectional Study with Syrian Mothers in Lebanon. *Prevention Science, 20*(5), 674–683. <https://doi.org/10.1007/s11121-019-0983-0>
16. Slone, M., & Peer, A. (2021). Children's Reactions to War, Armed Conflict and Displacement: Resilience in a Social Climate of Support. *Current psychiatry reports, 23*(11), 76. <https://doi.org/10.1007/s11920-021-01283-3>

References

1. Afuzova, H. V., Naidonova, H. O., & Krotenko, V. I. (2023). Osoblyvosti rezylientnosti pershokursnykiv zakladu vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu. [The Peculiarities of Resilience Among First-Year Students of Higher Education Institutions Under Martial Law Conditions] Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh suchasnykh vyklykiv.: *materialy nauk.-prakt. konf. - National Security of Ukraine in the Context of Contemporary Challenges: scientific-practical materials.conf.* (p.22-25). Chernihiv. https://doi.org/10.54929/conf_22_08_2023-02-02 [in Ukrainian].
2. Balakhtar, K. (2022). Rezylientnist vykladacha ZVO v umovakh viiskovoho stanu. [Resilience of Higher Education Institution Teachers in Martial Law Conditions]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: pedagogika, psykholohiia - Visnyk of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology, 20*, 55–62. <https://doi.org/10.18372/2411-264x.20.16917> [in Ukrainian].
3. Dobrohorska, O.M. (2023) Psykholohichni osoblyvosti rezylientnosti ukraintyv pid chas viiny. [Psychological Characteristics of Ukrainians' Resilience During the War]. Kryvyi Rih: KDPU. <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/7112> [in Ukrainian].
4. Koval, D. O. (2023) Psykholohichni osoblyvosti rezylientnosti tsyvilnykhosib v umovakh shokovoi travmy viiny. [Psychological Characteristics of Civilian Resilience in Conditions of War-Induced Shock Trauma]. Zhytomyr: Poliskyi natsionalnyi universytet. <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/14804> [in Ukrainian].
5. Konovalova, O. V., Bykova, S. V. (2023) Formuvannia rezylientnosti u studentskoi molodi. [Developing Resilience in Student Youth]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia - Scientific visnyk of Uzhhorod National University. Series: Psychology, 3*, 13-17. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.2> [in Ukrainian].
6. Kostruba, N., Liashko, L. (2023) Osobystisni osoblyvosti psykholohichnoi stiikosti molodi v umovakh viiny. [Personal characteristics of youth psychological resilience in war conditions]. *Psychological Prospects Journal, 42*, 86-94. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-kos> [in Ukrainian].
7. Kravchuk, S. (2018) Osoblyvosti psykholohichnoi pruzhnosti ta zhyttiistiikosti osobystosti yak chynnykiv zapobihannia nehatyvnykh naslidkam voiennoho konfliktu. [Features of psychological flexibility and resilience of personality as factors in preventing negative

consequences of military conflict]. *Psykhologichni vymiry kultury, ekonomiky, upravlinnia: Naukovyi zhurnal - Psychological Dimensions of Culture, Economy, Management: Scientific Journal*, 11, 156-164. <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/42191> [in Ukrainian].

8. Martsiv, M.V (2023). *Rezyliientnist yak zaporuka adaptatsii osobystosti do viiny v Ukraini. [Resilience as a Guarantee of Personality Adaptation to War in Ukraine]*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav MVS Ukrainy. <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6028> [in Ukrainian].

9. Medianova, O., Dvornichenko, L., Liubina, L., Shkrabiuk, V., & Kononenko, O. (2023). *Psykhologichna rezyliientnist osobystosti v umovakh viiny. [Psychological resilience of personality in conditions of war]*. *Perspektyvy ta innovatsii nauky - Prospects and Innovations of Science*, 10(28). [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-601-611](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-601-611) [in Ukrainian].

10. Piankivska, L. (2023). *Osoblyvosti proiavu rezyliientnosti u studentiv v umovakh voiennoho chasu. [Features of resilience manifestation among students in times of war]*. *Perspektyvy Ta Innovatsii Nauky - Prospects and Innovations of Science*, 10(28). [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-623-633](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-623-633) [in Ukrainian].

11. Giordano, F., Lipscomb, S., Jefferies, P., Kwon, K. A., & Giammarchi, M. (2024). *Resilience processes among Ukrainian youth preparing to build resilience with peers during the Ukraine-Russia war. Frontiers in Psychology*, 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1331886>

12. Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H., & Adini, B. (2023). *Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors. Frontiers in Public Health*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>

13. Klasen, F., Oettingen, G., Daniels, J., Post, M., Hoyer, C., & Adam, H. (2010). *Posttraumatic Resilience in Former Ugandan Child Soldiers. Child Development*, 81(4), 1096–1113. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01456.x>

14. Popham, C. M., McEwen, F. S., Karam, E., Fayyad, J., Karam, G., Saab, D., Moghames, P., & Pluess, M. (2022). *The dynamic nature of refugee children's resilience: a cohort study of Syrian refugees in Lebanon. Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 31. <https://doi.org/10.1017/s2045796022000191>

15. Sim, A., Bowes, L., & Gardner, F. (2019). *The Promotive Effects of Social Support for Parental Resilience in a Refugee Context: a Cross-Sectional Study with Syrian Mothers in Lebanon. Prevention Science*, 20(5), 674–683. <https://doi.org/10.1007/s11121-019-0983-0>

16. Slone, M., & Peer, A. (2021). *Children's Reactions to War, Armed Conflict and Displacement: Resilience in a Social Climate of Support. Current psychiatry reports*, 23(11), 76. <https://doi.org/10.1007/s11920-021-01283-3>

Received: 20.03.2024

Accepted: 16.04.2024